

A
DEMOKRATIA VÉDELME

BERNÁT ISTVÁN ELŐADÁSA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁBAN 1913. ÉVI
FEBRUÁR HÓ 10-ÉN.

BUDAPEST

KILIÁN FRIGYES UTÓDA

1913.

STEPHANEUM NYOMDA K. T.
Budapest, VIII. ker., Szentkirályi-utca 28. szám.

a legtöbb veszedelemnek van kitéve, a máról-holnapra élöket, a felszínes munka és korlátolt tudás barátait legkevésbé sem nyugtalanítják. Nekik elég annyit látni, hogy a demokratia napja még felmenőben van, a szabadság mind tágasabb körökre terjed, az egyenlőség mind inkább leszállítja a felső ezreket az alsó népek millióihoz. Arra meg épen kevesen gondolnak, hogy az a gazdasági fejlődés, melynek kellő közepén állunk, nem ellensége-e a demokratikus haladásnak ?

Pedig politikai és társadalmi életünk vezetői egyaránt megegyeznek abban, hogy a modern élet legjellemzőbb vonása a gazdasági tevékenység nagy arányú kifejlődése. Ez köti le az egyesek munkájának javarészét, ad irányt a politikusok törekvéseinek s ezzel együtt a nemzeti életnek. *Szabad nép csak gazdag nép lehet*, ismétlik a *Széchenyinek* tulajdonított mondást. A szabadság tehát lényeges feltétele ma a népek boldogságának és megelégedésének. Ebben az irányban folyik a nagy, meg nem szűnő, folytonos munka. Erőben, terjedelemben ez a demokratia terjedő hatalmával csak i^er. A nagy tömegek ma is, mint hajdan, legfogékonyabbak az anyagi eredmények iránt. Magasabb igények hiányában ide összpontosul minden reményük és törekvésük. Ez az irány legtisztábban jut kifejezésre az újonnan alakult társadalmak- és államokban. Példa erre Amerika és Ausztrália felviruló nemzetei. De nem vonhatják ki magukat ereje alól azok a régi államok sem, melyek a nyugatinak nevezett civilisatio bölcsői. Az anyagi eredményeket oda állítva, mint a szabadság és haladás nem nélkülözhető feltételeit, a gazdasági téren kifejlődő munka megnyeri azt az elismerést, melyre ilyen körülmények között jogos igénye van. így születik meg a nagy forradalmat megelőzve, de ugyanabban a műhelyben, a melyben ennek uralkodó eszméit kovácsolják, a közgazdasági élet tudománya, mely egyelőre az individuális belátást és érdeket ismeri el vezető elvül. Ezt teszi meg a gazdasági és nemzeti élet tengelyének. Nem is nagy eredmények nélkül. Általa a haladás oly erős alapra tesz szert, hogy még a francia forradalom viharai, a sarkában kelő évtizedes háborúk sem tudják sem megakasztani, sem feltartóztatni. Vajon mindaz, mit Nagybritannia, vagy Franciaország elérni bírt, nem bizonyítja-e azt, hogy az elfogadott irány helyes, mert a gazdaguláshoz, a nemzet erősödéséhez és fellendüléséhez vezet ? — kérdik a jelen bámulói.

De nem is szükséges további példákért és bizonyítékokért külföldre sietnünk. Kellő közepén állva egy olyan mozgalomnak, a melyben a nemzet vagyonosulását napról-napra szemlélhetjük, elég tárgyat ad a megfigyelésre, elég anyagot a gondolkodásra saját világunk. Látjuk itt is, hogy a gazdasági érdekek diadalmaskodása szükségszerűen vonja maga után híveinek erőre jutását, hatalmuk terjedését. Ezzel szembe szállani csak kevesen hajlandók. A kockázat igen nagy, a siker reménye kevés.

De egyelőre nem is erről van szó. Ki akarom egészíteni azokat a fejtegetéseket, melyeket egy régibb munkámban előadtam.¹ Vizsgálat tárgyává óhajtom tenni azt, vajjon a gazdasági haladás és munka, a mint előttünk kifejlik, erősíti-e minden ízében a demokratiát és nem téved-e olyan irányba, a mely veszedelmeket rejthet magában? Társadalmi tevékenységünk és politikánk olyan-e, mely e szempontból teljesen kifogástalan?

Bizonyos, hogy e kérdés egyike a legérdekesebbeknek, melyek figyelmünket leköthetik.

Mindenek előtt a helyzettel kell tisztában lennünk és habár közhelylyé vált, mégis reá kell mutatnom, hogy a gazdasági érdekek minden oldalú előtérbe tolása, a nemzetek legjobb erőinek ide központosítása, a tudásnak, találmányoknak, a szaporodó tőkének ez irány érdekében való felhasználása olyan virágzást teremtett, minőt vagyoni téren a világ még nem látott. Az emelkedésnek nem utolsó tényezője az, hogy a gazdasági törekvések productivitásának emelésén túl gondoskodtunk arról is, hogy a legcsekélyebb erőfeszítések eredményei se kallódjának el. Fejlesztettük a takarékoságot, nagy szervezeteket teremtettünk a félretett s mihamar koronák és milliókká növekvő fillérek megőrzésére és felszívására s ily módon aránylag gyorsan értük el azt, hogy a haladó nemzetek évi megtakarításai ma legalább 10-12 milliárd koronára tehetők. Ezek új elhelyezéseket keresve, új eredmények tényezőivé válnak. A haladás csaknem végtelennek látszik. Földműves országok aránylag gyorsan industrialisálódnak. Mások, melyek még nem régen bőven kölcsönöztek testvéreiktől, most maguk is a kölcsöntadók közé lépnek. A terjedő jólét, vagyonosság és megelégedés

¹ *A Magyar Demokratia Múltja, Jelene és Jövője*. 1904.

jelei mindenfelé. Ez iránt nincsen kétség, de kevesen vetik fel kérdést, egészségesek-e az alapok, számíthatunk-e szinté végtelen fejlődésre ?

Erre kívánunk felelni.

Kiindulás gyanánt elfogadhatjuk azt, hogy belénk va oltva az a gondolat, hogy a fejlődés menete gazdasági téré örökre és meg nem változtathatólag az, hogy az élet kezdetlegi formáiról, a földművelés és mezei gazdaságról áttérünk az ipa? hoz, mely több tudást, finomságot és értelmet kíván. A kife lődő városi élet megizmosulása megteremti a haladás legfelsőb fokát, mely a pénzgazdálkodásban, a kereskedelemnek és hite életnek, mint döntő tényezőnek fellépésében jut kifejezésr Arról keveset olvasunk és hallunk, hogy ha a pénz uralma a lei felsőbb, szükségkép egyszersmind utolsó stadiuma-e a haladá nak?

Egyelőre csak arról van szó, hogy industrializálódva gazdagabbak, tehát műveltebbek és boldogabbak is legyünk. Ha a fejlődő ipar, prófétáinak tanítása szerint fejlődő vagyonságos ez újból melegeledést és boldogságot jelent, ha megtanultuk vágyainkat oly térre korlátolni, melyen azok anyagi eszközök s a pénz erejével kielégíthetők.

De azt kutatni és vizsgálni, vajon politikai ideáljain tehát a demokratia követelményei, jövője és biztonsága nem jut. < veszedelembé a mai gazdasági fejlődés mellett, vajon ez Oi hű támasztéka és biztos alapja-e a nagy tömegek politikai b< folyásának, mint sokan hiszik, olyan kérdés, a mely nemcsak szürke elméletek embereinek, hanem a gyakorlat legszenvedesebb imádóinak figyelmét is lekötheti. Sőt kell is, hogy leköss hiszen hosszú küzdelmek, verejtékes, sőt véres harczok gyümöcsenek biztosításáról van szó. Szomorú tanúság volna a jele fiairól, ha annak érdekében, miért az elődök mindent kockáztettek, mi még komoly tanulmány és elfogulatlan kutatásra seilennénk képesek.

Ha népe többségének foglalkozását tekintjük, Magva ország még mindig földművelő állam. Gazdasági politikája azoi ban az új idők kezdete óta annak az uralkodó felfogásna hatása alatt áll, hogy a gazdagság igazi forrása nem a gyére jövedelmező mezőgazdaság, hanem az ipar és kereskedelen Ennek folytán az állam gondoskodása főleg ez utóbbi ágak felé

fordult s ennek művelői a napisajtó által is támogatva, sokkal nagyobb súlyhoz és jelentőséghez jutottak annál, a mit jogosan igényelhetek volna. Áll ez főleg a pénzkereskedelemre nézve, a mely e tőkében szegény országban az utolsó félszázad alatt igazán csodálatos virágzást ért és bő jövedelem forrása volt a legnagyobb gazdasági válságok között is. Sőt akkor még leginkább. Mennyiben igaz az, hogy az Akadémia alapítója szerint *szegény nép szabad nem lehet*, azzal egy más alkalommal foglalkoztam.¹ Itt csak arra kell utalnom, hogy ez axióma igen mélyen Dele vésődött közéletünkbe s hatásosan támogatta azt az egyoldalúságot, melyből annyi baj kelt.

E felfogás egyébként nem a magyar földből sarjadt ki. Nyugaton a harmadik rend, tehát a felviruló ipar és kereskedelem révén vagyonhoz és ezzel hatalomhoz jutottak e lobogó alatt vívtak csatákat. Ennek segítségével fejlett nagygyá az ipar, vele a kereskedés és ennek keretében a pénzzel kereskedők hatalma. A megtakarított tőkék hitel és pénz alakjában termékenyíthették csak meg a jelen erőfeszítéseit s így váltak uraik vagy ezek közvetítői a helyzet uraivá. A pénzgazdálkodás behatolt a faluba s a mezőgazdaságban is feltétele lett az olcsó pénz az emelkedésnek. A mezőgazdaság bajaival szemben ma is felhangzik sokszor orvosszer gyanánt : *Commercializálni kell a mezőgazdaságot*, azaz elfogadni itt is azokat a módokat és eljárásokat, melyek a kereskedelmet nagygyá tették. A vagyon tekintélye, a gazdagság hatványozása mindenfelé. Az ideális törekvések leszorítása az újabb idők bálványai által.

Micsoda úton jutottunk idáig ?

Száz és egynéhány évvel ezelőtt a francia forradalom tekintélye biztosítá annak a tanításnak igazságát, hogy az emberek szabadoknak születnek és jogukat tekintve egyenlők. A reformok oda irányultak, hogy ez alapvető tételeknek érvényt szerezzenek. Ezért bontják meg a földbirtok régi rendjét, szüntetik meg a jobbágyságot s a vele járó szolgáltatásokat. A kunyhó egyszerű lakója jogilag egyenlő lesz a kastély büszke urával. Szabaddá, egyéni tulajdonná válik a föld, melylyel ura rendelkezhetik bölcs belátása vagy szeszélye szerint. Ebből az új rendből a termelés nem várt izmosulása fakad.

¹*Szabadság és Gazdagulás*. 1909. Stephaneum nyomdája.

A szabadság nevében rombolja össze az új idők szelleme a nemzeti élet második jelentős körének, az *iparos* világnak régi kereteit is. XVI. Lajos az új közgazdasági irány egyik legkiválóbb képviselőjének, *Turgotnak* tanácsára oszlatja föl 1776-ban a czéheket. Szabadnak mondja ki az ipar gyakorlását és csodák csodája, fényes elmék eltévelyedése, feloszlatja még azokat a kölcsönös segítő társaságokat — *confrérie* — is, melyek socialis jelentősége kiváló, támogatása pedig annyira becses volt az egyes iparágak munkásaira nézve. *Turgot* bukása után a czéheket némileg újból vissza-állították ugyan, de az *alkotmányozó gyűlés* 1791-ben alaposan végzett velük. Alkotmány-elleneseknek s az emberi jogokba ütközőknek mondta ki az iparosok társulásait és súlyos büntetésekkel igyekezett őket ettől elriasztani. *Lechapellier* előadó hallgatóinak hangosan nyilvánuló tetszése közt jelentette ki, hogy nem lehet megengedni azt, hogy valamely mesterséghez tartozó polgárok állítólagos közös ügyeik érdekében gyülekezéseket tartsanak. Ezeket az egyéni szabadsággal ellenkezőknek, a határozatokat pedig semmiseknek jelenték ki. Az alkotmányozó gyűlésnek ide szóló decretuma 75 évig volt érvényes és határozatához később az ellene vétőkkel szemben még a börtönbüntetést is csatolták.

Ezen a nyomon indult aztán iparpolitikájában *mutatis mutandis* Európa többi állama is. Minden csapás, melyet az ellenkező felfogás híveire mértek, szerintük egy-egy diadala a szabadságnak és egyenlőségnek. Annyi bizonyos, hogy meg volt bennük a meggyőződés bátorsága és nem féltek megvalósítani elveik követelményeit bármely rombolás árán is.

A gazdasági tevékenység harmadik nagy ága, a *kereskedelem* híveinek és bámulóinak állítása szerint nem kíván mást, mint a *szabadságot* s ezt az új idők fejleményei lehetőleg biztosították is neki. Eltörölték a belső vámokat, megszüntették az uzoratorvényeket, ideálként tisztelték a szabad kereskedelem elvét, mely *Cobden* szerint nem csak a kereskedelemnek kedvez, nem csak az ipar fejlődésének új alapjait rakja le, hanem a legteljesebb mértékben biztosítja a mezőgazdaság fejlődését s ily formán a belőle élők megelégedését is. Eltérve e téren a francia forradalom hagyományaitól, lehetőleg könnyűvé tették a vállalkozók társulásait s a részvénytársaságok segítségével elérték azt, hogy a kis tőkés is osztozzék azokban az előnyökben

és hasznokban, melyek kevésbé szerencsés viszonyok közt csak a milliósok kiváltsága voltak.

Így biztosítva a *szabadság* uralmát, indult el az új idők szelleme, hogy átformálja a világot, megvalósítsa a társadalmi élet új formáját, melyben az egyenlőség alapján álló polgárokat a *testvériség* nemes kötelekei fűzik egygyé.

A szabadság elvének minél kiterjedtebb mértékben való érvényesítése természetesen magával vonta az egyén kiemelését, felszabadítását, mondhatnók dicsőítését. E régi felfogással szemben az egyén értéke, tevékenységének köre rendkívül megnőtt s az a tény, hogy gazdasági téren az egyéni akaratot és önzést fogadtuk el döntő tényezőnek, érezte magát más irányban is. A racionalizmus s vele a nagy tömegek igénye előtérbe nyomul. Az illúzióknak és idealizmusnak értéke az első fellángolások után leszáll. A vallásos felbuzdulások ritkulnak.

Mindezen irányzatok megerősödésének és elterjedésének rendkívül kedvezett a demokratikus áramlat, a mely a népeket hatalmába ejtette. A szabadsághoz az egyenlőség jelszava csatlakozott. A demokratia magával hozza, hogy a tömegek befolyásolják a közdolog intézését és irányítsák a törvényhozást. A gazdasági élet fejlődésének is kell, hogy a nagy tömegek vágyai és törekvései vájjanak medret.

Így a szabadság és egyenlőség zászlója alatt megerősödik az az irány, a melynek eredményeivel vagyunk hivatottak e helyen foglalkozni. A modern haladást említve, mindenki előtt felvonulnak a jelen lázas munkájának eredményei, az emelkedő városok, a füstölgő gyárak, a növekvő fogyasztás, a közlekedési eszközök tökéletesítése, s a kényelemnek és ezernyi egyéb igénynek kielégítésére szolgáló eszközök elszámlálhatatlanul hosszú sorban. A gazdasági fellendülés a múlthoz képest bámulatosan kiterjedt és gyorsabbá vált. Az emelkedés törvényeihez való alkalmazkodás gazdagon jutalmazta a nemzetek munkásságát. A haladás szekere elé fogott millióknak nem is igen jutott ideje, még kevésbé volt tehetsége ahhoz, hogy megfontolás tárgyává tegyék, vajon az a munka, a melyet végeznek, tényleg a haladás eszköze-e? Az a tény ugyanis, hogy a meginduláskor ebben a tekintetben nem volt kétség, nem ment fél annak vizsgálása alól, hogy nem változott-e meg azóta a

helyzet? A létnek és nemlétnak kérdése ez. Épen ezért hivatkozva fontosságára, kérem Önök szíves figyelmét.

Egyelőre úgy látszik, mintha még nem volna nagy a baj. Ha azonban rámutatunk, hogy a haladásnak iránya milyen, akkor leszünk csak igazán képesek ítéletet formálni ebben a tekintetben.

A felszabadult erőt Anglia gépei bámulatos gyorsasággal szaporítják a vállalkozók vagyoniát s vele a nemzetek gazdagságát. Olyan folyamat ez, melynek mi sem vet határt. Forradalmak trónokat döntenek, véres háborúk ezrek életét oltják ki, de a frissen hantolt sírokon új virágzás kél s a politikai átalakulások csak szárnyakat adnak a gazdasági és demokratikus fejlődésnek.

A vázolt alapok egészséges voltába s az erők szabad játékának gyógyító erejébe vetett hit csalódásoknak van kitéve. Az aranykor itt-ott rettenetes eredményeket érlel. Keserűbb rabszolgáságnak lesz szülője, mint volt a feudális kor jobbágysága. Gondoljunk csak a *Black Country* rettenetességére, melyeket a különböző *Királyi Bizottságok* hoztak napfényre!

A munkátlanok ezreit hiába akarják a munkára való jog elismerése s a nemzeti műhelyek segítségével kenyérhez juttatni. Írországban, mely olyan közel van Anglia szívéhez, az éhhalál eléggé fogható czáfolat az optimismussal szemben. Mindez azonban nem elég a szárazföld népeinek, melyek mintha nem is látnák a fenyegető veszedelmeket, tapadnak ahhoz az elmélethez, mely szerintük a gazdagság ki nem apadó forrása, még ha milliók nyomora fakad is ebből. Szinte hiába jelenik meg a kommunista kiáltvány, mely az új rend mielőbb bekövetkező bukásáról beszél és egyesülésre szólítja a legfrissebben alakult társadalmi rétegnek, a *proletárságnak* fiait világszerte. A hatalomra jutott tényezők munkáját ez legfeljebb módosítja, de nem akasztja meg.

A régi felfogás mindamellettt enged. Magában Angliában, a *laisser faire* országában indul meg legelőször az állami beavatkozás a munkások és a munkaerő védelmére. A parlamenti bizottságok kiküldése, ezek javaslatainak törvénybe foglalása mind egy-egy engedmény a régi manchesteri felfogással szemben, mely a szabadságtól, az okos önzéstől, a közgazdaságot kormányzó törvények souverain munkájától várta az orvoslást. A társadalom elszörnyűködik, a midőn tudomására jutnak azok

az istentelenségek, melyeket a szabadság leple alatt az önző kapzsiság elkövet. Megindul a társadalmi orvosló munka. *Carlyle*, *Ruskin* felrázzák a nemzet lelkiismeretét, *Shaftesbury* lord kimutatja a gyakorlati tevékenység útjait. Míg azonban ezek Angliában történnek, a szárazföldön szinte korlátlanul uralkodik a régi felfogás. Csak a német socialismus terjedő hatalma, térhódítása kezdi az embereket megrendíteni abban a hitben, mintha a régi alapon állva, a bölcsesség kövének a birtokában lennének.

Jellemző azonban, hogy azok a reformok, nem kis részben a félelem által sugalt tevékenység, melyekkel Angliában az alsó rétegek nyomorát enyhíteni igyekeznek, kizárólag a városi munkásság javítására irányulnak. Mi történik a faluban, arról a vezetők alig vesznek tudomást. A földművelő népesség sorsa iránt a politikusok alig érdeklődnek. A városok felduzzadása, az ott felhalmozódó gazdagság nagy, biztos és jövedelmező piacokat teremt a mezei gazdaság termékeinek. Ehhez a körülményhez még egy másik járul, a beruházást eszközölő tőkék bősége és aránylagos olcsósága. E két tényező segítségével a mezőgazdaság fejlődése oly intensivitást nyer, a melyről előbb alig álmodtak. Emelkedik a szántók hozadéka, a nemesített állatok tejben, húsban és munkaerőben szinte csodálatos eredményeket mutatnak.

A szárazföldön mérsékeltebb az emelkedés. Itt még sokáig megelégszenek a jobbágység felszabadulása és a földtehermentés révén elért eredményekkel. Ezek szemlélete mellett mindinkább erősül az a meggyőződés, hogy a mezőgazdaságnak csakis szabadságra és piacra van szüksége. Ha ezeket biztosítottuk, mienk a jövő, mert ki nem maradhat a fejlődés. Az érdekek harmóniájának sokáig hirdetett elve szerint is az iparnak és kereskedelemnek emelkedése szükségszerűen vonja maga után a földművelés felvirágzását.

Az emberi értelem és tudás fogyatékosságára vall, hogy még nagy nemzetek közvéleménye is képes szembeötlő botlásokat elkövetni, szem elől tévesztve oly igazságokat és tényeket, melyeket figyelembe nem venni szinte lehetetlenségnek látszik. Az első időket leszámítva, a mezőgazdaságban a hanyatlás jelei kezdenek mutatkozni, mihelyt a gyorsan múló évek időt engednek a káros hatások kifejlődésére. A felhalmozódó gaz-

dagság nagyon is aránytalanul oszlik meg. A vagyonosuló és gazdag nemzetek kebelében is rettenetes nyomor és nélkülözés konstatálható. Ezt még kiáltóbbá, még szenvedhetetlenebbé teszi egyesek gyorsan szaporodó gazdagsága. Mialatt a városokban a kicsiny mester helyébe a gyár ura lép, a falun a kisbérlet és középbirtokost kiszorítja a kapitalista. Igaz, hogy az emelkedő államokban megvan a lehetőség, hogy ha a föld urai széttépik mindazokat a kötelékeket, a melyek őket a földbirtokhoz csatolják, ezt legalább jó áron tehetik. Más részről azonban a falusi népesség, a mely valaha tehető és elégedett volt, hanyatlásnak indul. A mezővárosok, mint piacok elvesztik jelentőségüket, az elhagyott faluk útjait felferi a fű. Az erős, egészséges, bátor falusi népesség helyett gyenge kárpótlás a korcsosuló városi lakók tudása és raffinait élvezetei. A szorgalom, takarékoság és leleményes előrelátás nem elég ahhoz, hogy a gazdaosztály sorsát jobbra fordítsa. Hanyatlása szinte kikerülhetetlen.

A gabonavámok megszüntetése jólehetett az angol iparnak és kereskedelemnek, de nyomában nagy arányokban indul meg a kivándorlás Írországból és beköszönt a hanyatlás Britanniában is. A szárazföld írói nemegyszer mutattak rá keserű gúnnyal, milyen állapotok uralkodnak a világ leggazdagabb országában. A 70-es évek elején a földig sújtott mezei munkások *Arch* József vezetése mellett szervezkedni kezdenek s a mozgalom gyorsan terjed el mindenfelé. Célja, hogy *legalább 16 shilling bért* biztosítson hetenkint a munkásoknak, a mi bizonyára nem sok volna a világ leggazdagabb országában. Egy meetingen, melyen lord Edmond *Filzmaurice* elnököl, egy munkás azt vallja, hogy nejét és öt gyermekét heti 10 shillingből kell eltartania. Egy másik panasolja, hogy száraz kenyéرنél egyebet nem tud adni gyermekeinek. Egy harmadik, a ki hetenként nyolcz shillinget kap s egy shilling hat pennyt fizet lakbér gyanánt, a megmaradó hat és fél shillingből nyolcz gyermeket kell, hogy eltartson. *Emilia Boot* férjének heti nyolcz shilling keresetéből kénytelen 15 gyermeket táplálni és nevelni. Az egyik gyűlés elnöke jelenti, hogy a munkások rettenetes nyomorban vannak. Hónapokon át nem látnak húst és oly eledellel táplálkoznak, mely a kutyáknak sem volna jó.¹

¹ Jesse Collings: *Land Reform*. 169. oldal.

A munkások követelései persze a bérlők és tulajdonosok ellen irányulnak, ezek azonban a legtöbb esetben nem tudják a követeléseket teljesíteni. Erre csakis a termékek árának emelése folytán vállalkozhatnának. Ezt azonban lehetlenné teszi az idegen verseny, melyet a fogyasztók önzése mérsékelni nem enged. Dráguló élelmezés az iparos cikkek drágulását jelentené s ez csorbát üthetne Anglia iparos fölényén. Tehát nem engednek. A beavatottak hiába mutatnak arra, hogy a merkantil világ évről-évre szaporodó jövedelmeinek egy részét feláldozhatná a mezőgazdaságért, a melynek fellendülése nemzeti érdek. Épen az ellenkező történik. Az idegen verseny hatása alatt leszálló árak mellett rettenetes pusztulásnak indul Anglia régi büszksége, a mezőgazdaság, vele együtt sok erkölcsileg és politikailag annyira értékes nemzeti tulajdonság. Az eke alá fogott terület, mely 1878-ban 3,041.000 acre volt, 1907-ig 1,537.000-re csökkent. Az *Egyesült Királyság* földbirtokát 1875-ben kereken két milliárd fontra becsülték, 1894-ben pedig ennek csak felére. Ezek a számok azonban még nem fejezik ki tökéletesen a hanyatlást. Ennek mértékéül számba kell vennünk a pénz vásárló képességének csökkenését és azt, hogy a kihalt kastélyok birtokáért szívesen fizetnek többet a gazdasági értéknél a vidékre özönlő plutokraták.¹

A másik nagy nemzet, a mely forradalmát főképp a mezőgazdasági népesség érdekében csinálta és büszke volt abban a meggyőződésben, hogy ez után az emelkedésnek változhatatlan és örök időkre szóló alapjait rakta le, a *francia*. Kifogástalan eredményeket azonban ott sem látunk, sőt az az egészen szokatlan és meglepő tény rontja le illúzióinkat, hogy a múlt század derekán körülbelül ugyanannyi a parasztbirtok Franciaországban, mint volt a nagy forradalom előtt. «Különös — mondja ez időknék egyik nagy történetírója, *Sybel* — hogy ez a helyzet ugyanaz volt 1815. és 1831-ben is. A legborzasztóbb viharok is csak a felszint korbácsolják fel, de a mélyre alig hatolnak.» A múlt és a jelen között a legmélyebbre menő különbség talán az, hogy a paraszt a betáblázott adósságok révén megszűnik valódi tulajdonosa lenni apái örökségének.²

¹ Bővebben fejtegetve *Agrárius Törekvések* című előadásomban. Budapest, 1912.

² Bővebben vázoltam a helyzetet *Az Agrárius Törekvések* című 1912-ben kiadott értekezésemben.

Bizonyítékul arra nézve, hogy a kereskedelemnek szabadsága, a józan önzésnek uralma mily kevésbé volt képes paradicsomi állapotokat teremteni még ott is, a hol a legteljesebb mértékben kifejlett, hivatkozunk kell *Belgiumra*, melyet sokáig a haladás és boldogság hazájaként állítottak oda tudatlan, vagy kevésbé tájékozott publiczisták.

Egy olyan író művéből, a ki hazájával való összehasonlítás szempontjából épen nem kereste a belga nemzeti élet árnyékos oldalait, azt a tanúságot meríthetjük, hogy a kiscgazda és mezei munkás az industrialisait országban sok tekintetben alig indokolható szegénységben él.¹

A középosztálynak tönkre jutása miatt egy országból sem kelnek hangosabb panaszok, mint Belgiumból, melyet sokáig ideálként állítottak elének.

Mindezek az adatok mutatják, hogy a fejlődés a leginkább industrialisait államokban is távol van az ideáltól. Ha pedig ehhez hozzá vesszük a földbirtoknak sokszor emlegetett eladósulását, a kivándorlást, a munkáskéz megritkulását, akkor a kép még sötétebb lesz. így a *dismal science* hónapban, Nagy-Britanniában, a hol *Young Arthur* élt s *Smith Ádám* született.

A mezőgazdaság ugyanazt a képet mutatja, mint Italia a köztársaság vége s a császárok korában. Pusztuló farmerek és szaporodó vadászterületek. Az élelmiszerek javarésze külföldről kerül. A mezőgazdasági munkás-paraszt már régei nincs Angliában: a gyarmatokban vagy idegen országokban keres kenyeret vagy a gyárakban szerencsét. Az angol mezőgazdaság a közel piacok, az olcsó munka és leszálló földbérek, a tökéletesített gépek s a földesurak millióival sem képes fenntartani magát. Elpusztul minden dicsért eredménye, művelőinek minden munkaereje és hozzáértése mellett is. A nemzet mindezt meglehetősen nyugalommal veszi. Vezetői belé nyugosznak, mert meg nem változtathatónak tartják. Ennyire erőt vesz rajtuk az új irány, annyira befoly ítéletükre az industrialismus egyoldalúsága. Más nemzeteknél némileg változik, de eredményében ugyanaz a kép.

¹ *R. Seebom Rowntree. Land und Labour. Lessons from Belgium.* London, Macmillan 1910. Alacsony bérek s a munkások fogyatékos táplálkozásáról panaszkodik. E tekintetben a mi parasztunk alig cserelne belga kollegájával.

A felszabadított, kereskedelmi áruvá süllyedt föld fokozatosan, de annál biztosabban adósul el s válik az ingótoke adófizetőjévé. A föld tulajdonosai és művelői pusztuló udvarházak vagy sárból rótt viskókban tengenek.

Az ígért s a demokratikus szempontból kívánatos egyenlőség az egyes foglalkozási ágak fejlődése között papíron maradt s az újabb fejlemények folytán még szűkebb térre szorul. Ne feledjük ugyanis, hogy ha tisztán az iparos életét és a kereskedők világát tekintjük, épen az egyéni tehetségek kifejlődésének hatása alatt az egyenlőtlenség mind határozottabban domborul ki. Ezt bizonyítani azt hiszem felesleges. A gyárak és pénzpiacz urainak szaporodó milliói egyrészt, a munkásság vagyoni helyzete másrészt ezt eléggé feltűntetik. A szocializmus létrejötte és megerősödése sohasem lett volna lehetséges anélkül a meggyőződés nélkül, hogy az új gazdasági rend ellensége az egyenlőségnek.

De vajon barátja-e a szabadságnak ?

Eleinte kétségkívül az volt. Hiszen láttuk, hogy szabadság nélkül a mai irányzat létre sem jöhetett volna. Ebből az eredeti törekvésekből azonban nagyon kevés maradt meg és a milliárdok szaporodó tevékenysége mellett nemcsak a legnagyobb egyenlőtlenségek születtek meg, hanem a legnagyobb veszedelembe jutott maga a szabadság is. Nemcsak a mezőgazdaságban.

Az elpusztított czéhek helyébe a gyár és a köré csoportosuló munkássereg lép. Erősebb tényezője a termelésnek, gazdagabb forrása a vagyonnak, mint a műhely, de erkölcsi, politikai és emberi szempontból nem egy tekintetben alatta áll amannak. Mindenek felett nagy ellensége az egyenlőségnek, mely nélkül huzamosabb időn át a szabadság sem biztos. Valaha a czéheket megszüntették azért, mert korlátai voltak az egyéniség érvényesülésének. Talán korlátai, de védői is. A mai helyzet nem jobb a réginél. A jogi és társadalmi korlátok helyébe gazdaságiak léptek. A munkából ritkán válhatik gyáros, sőt a részvényes társulatok mind nagyobb mértékben nehezítik az egyes vállalkozók helyzetét. Ezért a magánvállalatok részvénytársulati alapokra helyezkednek át. Ezekből alakulnak a *kartellek*, *trustök*, a mai iparos élet vezetői és irányítói.

Sokak véleménye szerint a részvényes társaságok a legdemokratább intézményei a mai életnek. Bennük a kistőkés

részese a nagy vállalkozások és nagy nyereségeknek. Demokratikusak, mert mindenkinek befolyást engednek a vezetők megválasztása és az ügyek irányítására.

A valóság azonban igazán mást mutat. A részvényesek, főleg a kis részvényesek közönbössége bizonyos fokig érthető. Magukban kivívni mit sem tudnak. A hatalomnak kezükben levő forgácsaival nem sokra mennek az ügyeket vezető igazgatósággal szemben. Szervezkedniük kellene. Ez a legtöbb esetben lehetetlen. A részvényesek folyton változnak, így nem is ismerik egymást. Az *ad hoc* összeverődő csoportokban hiányzik a bizalom egymás iránt. Nincs meg az ügyvezetés kellő ismerete, az áldozatkészség az esetleg megsértett jog vagy vagyoni érdekéri sikra szállani. Ennek róható fel, hogy a felszólamláshoz szükséges számú részvényest még a legcsattanósabb esetekben sem igen lehet összerelni. A részvényesekben kivész a tudat, mintha a részvénytársaság tulajdonosai lennének. Meg vannak elégedve részvényeik emelkedő árfolyamával, a jó kamattal és biztonsággal.

Az intézkedő szerv, a cselekvésnek, gondolkodásnak, az üzleti érzéknek fészke az igazgatóság s azok, kik a részvényes társaságok mivoltával sokat foglalkoznak, állítják, hogy ez nem is lehet másként. Az üzleti élet sok tekintetben hasonlít a háborúhoz s a győzelem feltétele itt is sokszor a gyors elhatározás, a kellő pillanatban való erélyes fellépés. Erre csak az igazgatóság képes. Nagy, nehézkes gyülekezetek már azért sem, mert a hadi terveket nyílt ajtók mellett tárgyalni nem lehet.

Nem akarok ez állításoknak ellent mondani, de reá kell mutatnom az eredményekre. A társulati vagyon kezelése ily módon egy kicsi bizottság kezébe s ha arra való, ebből a vezérigazgatóba kerül. Önálló véleményű egyéneket az igazgatóságban ritkán tűrnek. Legalkalmasabbak, a kik kifelé representálnak ugyan, de belől lemondanak a szereplésről s beérik a tantiémekkel. így a demokratikus vonások szétporlanak. Valóra válik a, német nyárspolgárság kinevetett ideálja : a köztársaság élére, ha nem is nagyherczeg, hanem egy-egy kicsi *caesar* kerül. Ez a folyamat a részvénytársaságok kebelében még csak fejlődőben van s künn máris megjelennek a *ringek*, *kartellek* s az egésznek betetőzéséül a *trustök*, melyek egész országok, földrészek, sőt a földteke termelésének irányítására vállalkoznak. Osztalékaik

nagyságával, vállalkozásaik merészségével, vértelen, de mégis velősig menő sikereikkel a mai gazdasági élet Napóleonjai és Nagy Sándorai állanak előttünk. Gondjuk van reá, hogy törekvéseiket a törvények előmozdítsák és a sajtó is szolgálatukra álljon.

A pénz vagy hitelgazdálkodás korában természetes, hogy azok, kik az ingó értékekkel rendelkeznek, a helyzet urai. Cserébe az osztalékért az apró tőkések nagy hatalmat adnak a pénzpiac intézőinek kezébe. Ezek a náluk letett részvények után könnyen megszerzik a szavazás jogát s bár nem is tulajdonosai a részvényeknek, tehát a társaság vagyonának, a kölcsönvett szavazatokkal leszavaztathatják az igazi tulajdonosokat is.

Különös, de érthető és tanulságos fejlemények. A kisebb részvényesek közömbösségét kihasználva, a szervezett csoportok \ irányítói, sőt dictatorai lesznek a gazdasági életnek.¹ A nekik biztosított szabadságot a legteljesebb mértékben kihasználják. A hatalomnak kellő ellenőrzés nélkül való birtoka itt is veszedelmeket rejt magában. Azok, a kik egész életükön át azt tanulták és tapasztalták, hogy az emelkedésnek és a hatalomnak forrása az anyagi siker, végül hajlandók ennek minden mást alá rendelni.

Tudatára jutnak annak, hogy az összegyűjtött milliók politikai súlylyal is bírnak. Még pedig annál inkább, minél modernebb az állam szerkezete, minél általánosabb a pénz hatalma s minél kisebb súlyúak a múltból reánk maradt fogalmak a hazafiságról, tisztesség- és becsületről. Azt, ki ezekre hivatkozni mer, *reactiónak* bélyegzik. Ellenben napról-napra sűrűbben halljuk, hogy az emelkedésnek alapja a pénz, a pénz és újból a pénz. Gondoskodnak róla, hogy ez úgy is legyen. Máris eljutottunk odáig, hogy az intensiv mezőgazdaság nem lehet el nélküle. Az ipar csak mint nagyipar fejlődhetik. A kereskedelem a közlekedő hálózat kiépítése, óriási oceánjáró gőzösök nélkül nem lehet el. Az egész földtekét behálózó összeköttetések, a távol piacok biztosítása nagy tőke erőt feltételez. A milliók

¹ Nagyon érdekes, hogy egyes részvénytársulatok állandóan kevesebbet fizetnek, mint például az állami járadék kamata. Az osztalék általában a jobb vállalatoknál az 5% körül mozog. A haszon tetemes részét a *sinecurákra* s a vezető dynastiák erősítésérc fordítják. A részvényesek érdeke kezd másodrendűvé lenni.

ereje szükséges mindenfelé. A hatalom ezek urainak kezébe kerül. Eleinte csak gazdasági, később politikai téren is. Az új idők urai osztályllyá szervezkednek, a melynek megvannak a maga érdekei, külön felfogása, életnézete és morálja. Mint az okos hódítók, legelőbb ezek sem a külső formákat döntenek meg, hanem a lényegét, az intéző erőt igyekeznek maguk részére hódítani. A többi önmagától következik el.

A véres forradalmak, a nyomukban járó békés erőfeszítések nevető örökösöként a *plutocratia*, a pénz urainak uralma jelenik meg, a mely hatalmát a nemesebb ideálok kiölésére használva fel, előkészíti a társadalmak egészséges alapjainak megbontásával a bukást. Egyetlen törekvése a vagyon felhalmozása s ezért feláldoz mindent. Eszközei változnak, de célja nem.

Rómában a hódított népek kincseire támaszkodik. Ma α technikai vívmányok révén ejti hatalmába a gazdagulás forrásait.

Eszközei mások, mint voltak a hatalom régi kezelőié. Nem törekszik nyíltan souverénitásának kimondására. Sőt szeret ismeretlen maradni. E mellett azonban megtalálja az utat és módot céljainak elérésére. Fejlődésének kezdetén, a mint azt leghivatásosabb képviselői, *Carnegie*, *Rockefeller* hirdetik, szaporítja a munkaalkalmakat s ezekkel az emelkedés lehetőségét. Fejleszti új beruházásokkal a mezőgazdaságot és lehetővé teszi azt, hogy intenzívebbé váljék. Tágítja az iparnak és kereskedelemnek körét. Teremt nagy városokat, fényt és ragyogást, de a vagyon egyenlő megoszlásának ellensége. Jellemző vonása a gazdagok hatalma a tőke nélküli rétegeken s ebből folyólag a proletárság feltámadása és küzdelmei. *Az egyenlőség elvéből kiindulva s eleinte a szabadság talaján állva, később leghatározottabb ellensége lesz a dolog természetéből folyólag mind a kettőnek.* Terjeszkedése és megerősödése a régi monarchikus hagyományokban gazdag államokban rendszeren lassúbb. Ellenben respublikákban gyors, mert korlátlanabb. De módját ejti annak, hogy monarchiákban is érvényesüljön. A pénzt téve úrrá mindenek fölött, leszorítja az ideális törekvéseket. A materialismus felé hajló demokrátiát, ha idejében nem védekezik, saját hálójában fogja meg. A védekezés épen nem könnyű, mert a demokratia fenntartása elszántságot, ideális fellendülést, sokszor áldozatot, a feudális *Montesquieu* szerint *vertut*, erényt kíván, ellenben a

plutocratia a jellem alacsony vonásaira támaszkodik, érti a módját a lekenyerezésnek s a népjogokért való küzdelemtől való lemondást bőven jutalmazza. Ezt annál könnyebben teheti, mert a középosztály, melytől a legerősebb ellenállás várható, a plutokratia nyomása alatt megsemmisül vagy legalább annyira meggyengül, hogy tőle tartani nem igen szükséges.

A plutocratia ellensége az erőszakos forradalmaknak. Nem szeret a hatalommal szembe kerülni. Legfeljebb akkor, ha biztos sikert remél. A munka darabos részét ekkor is mással szokta elvégeztetni. A pénz emberei nem igen ülnek, még az ellenzéki padokon sem. A plutocratia rendesen a kölcsön adott vagy kölcsön kérendő milliók révén ejti meg a hatalom kezelőit. Gondoskodik róla, hogy ha természetes utón nem, akkor mesterségesen vétessenek reá az egyes államok az adósságcsinálásra.¹

A plutocratianak egyenes érdeke, hogy az államok zárószámadásai hiányokkal záruljanak, különben nem kellene pénz. Az a bőséges és nem egyszer fölösleges költekezés, melybe ma nem egy állam sorsának vezetői bűnösök, lehetetlen volna a plutocratia segítsége nélkül. Ennek köszönhetjük azt is, ha az állami hivatalok szinte végtelenül szaporíttatnak. Így az állam hatalma szemben a városok, községek és felekezetekkel szertelenül megnő s minden valamire való tehetség karjai közé siet. Kevesen törődnek azzal, hogy így leapad a független és a szabadságért lelkesülő elemek száma. Látva ennek az iránynak a régi törekvések, a demokratia és egyenlőség rovására való terjedését, feladatunk annak megállapítása, mennyire jutottunk

¹ A legújabb példa e tekintetben *China* s azok a hosszúra nyúlt tárgyalások, a melyeket a kölcsönt kínáló bankárok diplomatiái beavatkozással folytattak. Egy nagyon előkelő külföldi folyóirat érdekesen világít reá arra a küzdelemre, mint igyekszik egy bankcsoport hat nagyhatalom által támogatva gazdasági gyámság alá fogni az ifjú köztársaságot s reá kényszeríteni oly szerződésre, a mely szerint öt éven át mástól kölcsönt ne vehessen. Kikötik maguk részére az ellenőrzést, biztosítják a sójvedéket a kamatok fizetésére. Tehát lefoglalják a szuverenitás egy részét maguknak. Minden eszközt felhasználnak arra, hogy az olcsóbb és előnyösebb ajánlattevőt kiszorítsák. (*Revue Économique Internationale*. 1912. novemberi füzet. *Les emprunts chinois*.) Az európai beavatkozás hatása első sorban az eladósulásban nyilvánul. 1894-ben *China* adóssága 115.000 font volt ; 1911-ben már 135 millió !

és vajon reménytelen-e a helyzet? Nézzük, az ideálul választott nemzetek mennyire állották ki a tűzpróbát.

Túl az óceánról, hol ezernyi honfitársunk keres több megelégedést és boldogságot, mint itthon találni tudott, a *demokratia diadaláról* szól az ének.¹ A vagyoni szaporodása azonban nem gátolja meg a közélet sülyedését, a politikai morál leszállását. Az ily felfogás uralmával nagyobb terjedelemre tesz szert mind a kettő. A gazdasági élet a trustöket, a szervezett önzést uralja. Ezek kezükbe kerítve a hatalmat, a melynek erejével drágán adnak el és olcsón vesznek, uraivá válnak a termelőnek és a fogyasztónak is. Rövid idő alatt e helyzetből mily eredmények fakadnak!

Onnan, hol egykor a puritánok zsoltárokat énekelve szállottak partra, hogy a bűnös óvilág helyett erkölcsi oázt teremtsenek a jók és becsületesek számára, a bűn és romlottság diadaláról adnak hírt a legjobbak panaszai. A régi, rideg amerikai tisztességet megőrli a felső helyeken terpeszkedő bűn s a bizalom mindenféle kijátszása és megcsalása.² A mitsem kimélő kapzsiság és irigy önzés aláassa a szorgalmat, szerény igényeket, tisztességet és békeszeretetet, a mit *Washington* a közboldogság oszlopköveiként állított oda. Nem szükséges talán a részletekre kitérni, de azt érinteni mégis tanulságos lesz, hogy a mikor *Roosevelt* elhatározta, hogy beleavatkozik a szénstrike elintézésébe, miután tudta, hogy az igazság útján fog haladni, hívei előtt komoran jelenté ki: *Belé fogok pusztulni. De jól van, megteszem!*³ íme az elnök chanceai, mikor a közjóért és igazságért mer síkra szállani. Vele szemben a plutocratia titkos, névtelen és felelősség nélküli, mindenre kész hatalma áll.

Az újságok kritikája, megfizetett sodronyczibálók által ide-oda terelt, politikailag éretlen tömeg, a *bossok* durvaságai, kik a szabadságra hivatkozva mernek durván támadni.

Amerikában, hol a népies akaratot a politikában kevésbé korlátozza a hagyományok és tekintélyek uralma, a plutocratia gyorsabban és erősebben tette reá kezét az egyházra, iskolára

¹ Carnegie. *Triumphant Democracy*.

² V. ö. a volt elnök, *Grover Cleveland* cikkét. In.: *Amer. Review*. 1907. május.

³ Jacob A. Riis. *Roosevelt the Citizen*.

és az államra, a végrehajtó és törvényhozó hatalomra, mint ott, a hol a százados hagyományokon alapuló befolyások e hódító útjának úgy a hogy ellentáltak.¹ Ma már erősen küzdenek a fojtogató hurok ellen. Támadják a *trustöket*, melyek a gyártást és kereskedést monopolizálják. Sőt fölfedezik, hogy mindezek a szálak a *money-trust*-nél futnak össze, mely alig áll számosabb tagból, mint a velencei tizek tanácsa. Ez tartja kezében a nemzeti bankoknál és trustöknél elhelyezett betéteknek mintegy 75%-át. A Morgan-csoportnak 8-9 milliárd dollár s *Rockefeller*-*réknek* körülbelül szintén ennyi áll rendelkezésére nem egészen egy századdal azután, mikor *Tocqueville* a vagyoni viszonyok egyenlőségét oly szépen festette. Az új szabadságháborúnak nem kevésbé érdekes mozzanata, hogy a trustellenes rendelkezéseket kiterjesztik a lapvállalatokra is, melyek a trustöknek igen sokszor alkotásai, tehát segítői és pártolói. Kötelezik bizonyos adatok, különösen pedig a részvényesek nevének bejelentésére. Hadd lássa a közönség, kik a tulajdonosok és a szerint értékelje a lapok állásfoglalását. Mily eredményeket fog érlelni e harc, elvállik. Annyi azonban bizonyos, hogy mint sok másban, a plutocratia fejlődésében is *Washington* hazája jár legelői.

Franciaországban a plutocratia csirái a forradalom előtti időkbe messze nyúlnak vissza, de a forradalom hősei közül is nem egy volt gyakori vendég a plutokraták asztalánál. A convent egyes csoportjai sűrűn vádolták egymást a börzejátékkal. Előfordult az is, hogy ügyes kezek a convent egy decretumát, mely a *Compagnie des Indes*-ről szólt, az agiotage érdekében meghamisították. Bizonyára nem jutalom nélkül. A legromlottabb töredék a Dantoné volt, éhes a pénzre és az élvezetekre, melyeket vele szerezni lehet.²

Csodálatos-e, ha a forradalom a régi korlátok elhárításán oly serényei] munkált? Az alkotmányok, a respublicák és királyságok változásai között a pénz hatalma és szeretete folyton nőtt. A júliusi monarchia híres jelszava: *enrichissez vous*, vezető csillaga a következő időknek is. A mocsárból, melybe a

¹ Henry Damarest Lloyd. *Wealth against Commonwealth*. 580.

² Claudio Jannet. *Le Capital, la Spéculation et la Finance au XIX Siècle*. Paris, 1892.

pénz imádata azt a nemzetet juttatta, melynél valaha a szépért és nemesért való lelkesülésben egyik sem volt előbbre való, az elmerülő ideálok gyér számú tisztelőinek jajjá és panasza hangzik felénk.

A nemzeti lelkiismeret meg van mérgezve, a többség nagy fellángolásokra nem képes többé. Gyáván hajlik meg egy számban jelentéktelen, de mindenre képes kisebbség előtt. Az, hogy a napi sajtó a bankok szolgálatában áll, igazi felháborodást nem is szül. Tudják és elnézik.

A franciák — mondja egy nem régen megjelent mű szerzője — Európa uzsorásai lettek, a mennyiben sok milliárdra tehető az a tőke, melyet a külföldnek kölcsönöztek. A pénzpiacz szervezete azonban a legnagyobb mértékben arisztokratikus.

Négy nagy hitelintézet hatalma alatt áll. Ezek az intézetek a *Crédit Lyonnais*, *Société Générale*, *Comptoir Nationale d'Escompte*, *Banque de Paris et des Pays-Bas*. Van ezenkívül még két nagy intézet, a francia bank és földhitelintézet, ezek azonban kibocsátásokkal nem foglalkoznak, erre tekintettel a megnevezett négy nagy bank monopolizálja a helyzetet. Megállapítják a részesülés arányát, ezzel a nyereséget. Ez csak úgy lehetséges, hogy a fiókjaikkal behálózzák az egész országot, közülök egyetlen egynek, a *Société Générale*-nek, 498 ügynöksége volt. Ezek valószínűs gyámság alatt tartják a kisebb tőkések. A központ útmutatása szerint csinálják a hangulatot és a kibocsátások közeledtével emelik azoknak a papíroknak kurzusát, a melyek a kibocsátandó kölcsönökkel rokonságban állanak. Hűségese szolgáljuk ebben a tekintetben a napi sajtó, mely részben vagy egészben a bankok zsebében van. A császár az ő kozákjaival a lelkiismeret szavát annyira elhallgattatni sohasem tudta, mint a plutocratia.

A sajtó megvesztegetése szervezve és központosítva van. Azok, a kik e hatalmat kezükben tartják, rendszerint jó lábbon állnak még a miniszterekkel is és könnyen érnek elkitüntetések. Nem ritka dolog, hogy ilyen ágens lakomáján a bankok képviselői között ott ül a pénzügyminiszter is. Azok, akik a bankok révén hatalomhoz, jóléthez, kitüntetésekhez jutottak, még arra sem tartják érdemesnek Franciaországot, hogy hazafiasak maradjanak, sőt zsíros provízióért külföldre szállít-

ják azokat a milliókat, melyekre a francia mezőgazdaságnak és iparnak volna szüksége.¹

Vidal a fejlődés eredményét a következőkben foglalja össze:

A külföldön :

A katonai hatalom homályba borult. Franciaország préstige-e alább hagyott. Európai befolyása majdnem teljesen elveszett.

Az országban :

Az irodalom erőtlen, hanyatlásnak indult, a művészet a középszerűség mértékét sem üti meg. A magánerkölcsök lazák ; a nyilvános élet erkölcei megbecstelenítették. A vallást arcul ütik, a család intézményét alá ássák, a tulajdont naponta megtámadják. A társadalom szakadozik, repedezik s alapjában inog. Alul erkölcsi hanyatlás. Felül erkölcstelenség. Romlás, rothadás mindenütt !

Azon a nemzetén, mely valaha a költők, tudósok, diadalmas vezérek egész sorát adta a művelt világnak, a mely meg-nemesíté a társadalmi érintkezés formáit s az életet ezernyi apró örömmel gazdagítá, a *Herzek*, *Artonok*, a Panama és egyéb botrányok hősei lettek úrrá, bizonyosággul annak, hogy ez az út még a legelső nemzetekre nézve is csak a bukás útja.

Ne gondolj uk azt sem, hogy a ragály a LaMancAe-csatornánál megállt s a plutocratia érintetlenül hagyta az angol erkölcsöket. Az ottani társadalmi élet ismerői már régen említik panaszolva azt a nagy befolyást, melyet a pénz, nem egy esetben az idegen pénz, magának biztosítani tudott. A pénzcsinálásra berendezkedett osztályok körében ez talán nem is olyan csodálatos. De nem maradt érintetlen az aristocratia sem. Tagjai közül nem egy, hódolva a népszerű irányzatnak, a hasznos közzgazdasági tevékenység örve alatt eladta nevét s ezzel az ősök által szerzett fényt és dicsőséget a plutokratia lovagjainak. Sőt egyes kormányok, szakítva a régi hagyományokkal, melyek egészben véve tiszteletben tartották azt az elvet, mely szerint a rangemelések csak a köz iránt szerzett érdemek jutalma lehetnek, érdemnek minősítik a milliók szerzését, ha abból az illető politikai czélokra adni hajlandó volt. A mostani radicalis kormánynál egy sem volt seré-

¹Lysis. *Contre l'Oligarchie financière en France.*

nyebb a *peerek* teremtésében. Szinte bámulatos gyorsasággal segíté be a radicalis plutocratákat a felső házba és persze másfelé is.

Az irányt adó politikai lapok csaknem kivétel nélkül gazdag gyárosok és tőkésék tulajdonába mentek át s a *Titanic*-kal tönkrement *Stead*-ot idézve, a külföldi aranyból kovácsolt kopantó kioltja a lapoknál a nemes idealismus világát. Képzelné lehet, hogy ily körülmények közt mily sorsra jut a föld, a földbirtokosság s a hozzá tapadó erkölcsi feladatok. A régi népies felángolások a szabadság és igazságért ritkulnak. Anglia védelmet és szállást ad *Herz*-nek, nyugodtan nézi, mint válik szomszédjában úrrá az istentagadás és ver gyökeret a barbarismuslegveszedelmesebb fajtája. A közlelkiismeret szerve, a napisajtó, alig jajdul fel miatta. Az amerikai és szárazföldi plutokraták betolakodás, ellen nem alkotnak tilalmazó törvényeket, sőt inkább engedik, hogy hatalomhoz és tekintélyhez jussanak.¹

Hazánkka e helyen bővebben foglalkozni nem akarok és pedig egyszerűen azért, mert azok, a kik gondolkodás nélkül nem engedik elvonulni a tapasztalatokat, a kik igyekeznek megfigyelni a közéletet, könnyen felelhetnek arra, vajon mennyiben maradtunk érintetlenek, vagy pedig mennyiben befolyásolta a plutocratia a mi köz- és gazdasági életünket.

Mindnyájan tudjuk, hogy fejlődésünket illetőleg Nyugat után indulunk és az a körülmény, hogy a nyugati áramlatok nálunk csak későbbben szoktak érvényesülni, rendesen nem ment meg attól a veszedelemtől bennünket, hogy a káros hatások tekintetében szintén belevonassunk a nyugati áramlatok sodrába. Nem nehéz felelni arra, vajon a pénznek ereje nálunk nem lépte-e át a kellő korlátokat úgy közzgazdasági fejlődésünk, valamint a közélet irányításánál. Meg tudtuk-e védeni mindenütt azt a régi igazságot, mely szerint a pénz csak mint fenköltebb czélnak eszköze számíthat elismerésre, ellenben feltétlen befolyása káros és a nemesebb rugók meggyengülését vonja maga

¹ Bővebb adatok a *National Review* 1912. novemberi számában *The Radical Plutocracy* című tanulmányban. *Cadbury*, a meggazdagult kakaógyáros megveszi a *Daily Newst* és *Star-t*. A *Westminster Gazette* is ily kézbe kerül. A *Land-Taxerek* feje, *Fels*, egy amerikai nafta szappangyáros . . .

után? E kár minálunk annyival érezhetőbb lehet, mert a földművelő magyar nép szabadságát és függetlenségét csorbítja, ha a plutocrata törekvéseknek tért enged, már azért is, mert a milliók urai rendszerint idegen földön születtek és tőlünk idegen bálványok szolgálatában állanak.

A magyar földbirtok eladósulásával, a kisiparnak helyzetével éveken keresztül számos alkalommal foglalkoztam. Nem egyszer volt alkalmam reámutatni arra, hogy a városokba tódlás nálunk is folyik és az ingó tőke nagy jövedelmezősége nem tagadott jelenség. Míg azonban sokan azt hiszik, hogy ez természetes és ki nem kerülhető eredmény, kötelességem volt a gondolkodók figyelmét felhívni arra is, mily nagy mértékben mozdítja elő az ingótőke következetes és mesterséges favorizálása innak jövedelmezőségét és ez után hatalmának emelkedését. E tények erkölcsi és politikai hatásával, kitűzött célomhoz képest, részletesen itt nem foglalkozhatom. Nem volna azonban íhéz kimutatni, hogy életfelfogásunknak módosulása jórészt ennek köszönhető. A mai társadalmak legalább vallási dolgokban türelmeseknek hirdetik magukat. Ez a türelem azonban nem annyira a mások véleményének tiszteletben tartásából, íanem onnan ered, hogy a saját magunké íránt rendesen közönbösek vagyunk. Kevés súlyt helyezünk rá, ép ezért keveset adunk a támadásokra. Az altruizmus érvényesülése ott, hol az üzleti életnek alapelve : vegyünk olcsón és adjunk el drágán, nehezen érhető el. Miután pedig ennek az elvnek legtöbbször hódolnak, természetes, hogy a keresztyén felfogás gyengül és hanyatlik. Az egyéni önzést téve a gazdasági élet tengelyéül a ravaszoknak, furfangosoknak és kíméletleneknek juttatjuk a győzelem pálmáját. Ez után növeljük nagyra azt az irányzatot, amely legnagyobb ellensége az egyenlőségnek, tehát a demokráciának és teljes érvényesülése esetén anarchiához, vagy pedig cézárizmushoz vezet.

Röviden összefoglalva az eredményeket, azt látjuk, hogy a vázolt elvek érvényesülése folytán a földbirtok helyzete a múlttal szemben tökéletesen megváltozik. Megszűnik forrása mint a hagyományokhoz való ragaszkodásnak. Mozdósítva eladósodik és a spekuláció tárgyává lesz.

A kisipar, a mennyiben még magát fenntartani bírja, a múlthoz képest szintén keserves helyzetbe jut. A kismesterek a

nagytőkésék hatalmába esnek, függetlenségük legtöbb esetben csak névleges.¹

Bőséges adatokat szolgáltat erre nézve *Matlekovits* Sándor egy nemrég megjelent művében, a melyben egyenkint mutatja ki a kapitalizmus romboló hatását a kisipar különböző ágaiban. Aztán utalva arra, hogy a kapitalizmus működésének alapja a szabadság, melynek korlátozását hasztalanul kísérelte meg a kisipar érdekében a törvényhozás, arra a következtetésre jut, hogy a tőke az iparban a nagy vállalatoknak biztosítja a diadalt. Szerinte az ipar terén az államnak minél ritkább beavatkozása és a tőke szabadságának fenntartása kívánatos.²

A mi a *kereskedelmet* illeti, ne feledjük, hogy a gazdasági tevékenység ez ágában, a melyben ma a merész vállalkozók előtt mint piac és munkatér, nyitva áll az egész világ, a nagy tőkék erejére és munkájára nagyobb szükség van, mint valaha.

A kereskedelemnek azt az elvét, hogy a legolcsóbb piacon beszerezve, a legrágábbban adjon el mindent, csak úgy lehet megvalósítani, ha kiterjedt és kellően képezett szervezet áll rendelkezésre. Ennek folytonosan szemmel kell tartani a conjuncturák alakulását, különben azokat kihasználni lehetetlen. Ehhez sok tőke, nagy befektetés, sokszor mesés fizetések szükségesek. A termelésnél és fogyasztásnál beálló visszaeséseket csak azok tudják átélni, a kik a rossz időkre kellő tartalékkal rendelkeznek.

Mindezekon kívül bennünket leginkább érdekel az, hogy mily fokig sikerült a plutokrátiának az *állami hatalmat* magának megnyerni és törekvéseinek végrehajtójává tenni. Az, hogy a kartellek és trustök ellen, bár ezek a nemzeti szuverenitás egyik legegységibb jogát, a polgároknak megadóztatását maguk részére fokozatosan kisajátítják, erélyes lépés alig történik, magában véve is igen sokat mond. Az ide irányuló törekvések rendszerint célt nem érve foszlanak el. Még érdekesebb azonban, mert a plutokratikus irány fejlődését és erősödését mutatja, hogy az állami hitel a közel múltnak egyik legérdekesebb fejle-

¹ Az osztrák kartellankétnek, melyet a múlt év folyamán tartottak, kiderült, hogy a kisvendéglősök magában Bécsben körülbelül 40 millió koronával tartoznak a nagy sörgyáraknak. Beavatottak állítása szerint hasonló a helyzet a mézárósiiparnál is, a hol a legtöbb mester székálló legénye a nagy marhabizományosoknak.

² *Az ipar alakulása a capitalismus korszakában.* 1911. 104-5. 1.

menye gyanánt a plutokrácia alkotásaival szemben csodálatos módon alacsony helyzetbe kerül. Az állami járadékok kurzusa évtizedek óta jóformán mindenütt leszállóban van. Ellenben az iparos vállalatok célja általában emelkedik és még akkor is ritkán csökken, mikor arra a kellő okok megválnának. A részvényesek sokszor az állami papírokénál kevesebb osztalékkal is beérik. A plutokrácia szolgálatában álló vezetők és alkalmazottak óriási jövedelmekre tesznek szert, a kikkel szemben az állami hivatalnokok anyagi helyzete rendszerint igen szerény, nem egy esetben szegényes. Azzal a fizetéssel, melyet a miniszterek kapnak, egy másodrangú bank vezető tisztviselői, vagy egy refakciákban dolgozó iroda tulajdonosa ritka esetben volna megelégedve, így áll aztán be az, hogy az állami szolgálatot nagyon sokan és pedig nem is a legkevésbé kiválóak csak lépcsőnek tekintik arra, hogy valamely nagy iparvállalat, vagy hitelintézet élére jussanak. Azzal az erővel, mit a történelmi múlt és a hagyomány az állami hatalom kezébe letett, sokszor csak a plutokrácia céljait szolgálják. Az állam lassanként közömbössé válik olyan célok iránt, a melyekért hajdan mindent hajlandó lett volna feláldozni. A változások néha igazán rendkívül érdekesek.

Az ünnepek megtartását például az állam a maga hatáskörében a vallásos szempontok elejtésével csak annyiban gyámolítja, a mennyiben azok gazdasági szempontból, a munkaerő fentartása érdekében megokolhatók.

A vallási, sőt erkölcsi kérdések iránt a közömbösség napról napra fokozódik, sőt itt-ott, mint például Franciaországban, már az ellenségeskedésbe csap át. Azonban sem pénzt, sem gondot nem kiméinek, hogy a művészetek s a népies élvezetek támogatásban részesüljenek. A hatóságok a kedvteléseknek nagyon alacsony, sőt erkölcstelen fajtáit is eltúrik, vagy gyámolítják, ha azok valamiképen a művészet mázával vonhatók be. Ilyen körülmények között esik meg azután, hogy kevesen veszik észre azt az igaz, sok tekintetben öntudatlan harcot, mely a demokrácia alapja, a szabadság és egyenlőség megdöntésére kifejlik. Engedik, hogy a korlátlan önzés a ravasz és lelkiismeretlen egyéneket juttassa a jók és becsületesek fölé. Sőt elnézik azt is, hogy a középosztály, melynek *Siejjès* abbé szerint a társadalomban mindennek kell lenni, gyengüljön, sőt elmájlék a plutokrácia és proletariátus támadásainak súlya alatt.

Ezek a tények minden esetre nagy változások jelzői szemben az állam feladatairól táplált régi felfogással. Megmagyarázható azonban, ha tudjuk, hogy az állam szükségletei fokozódván, a legnagyobb mértékben reá van utalva a pénz urainak jóindulatára. A kölcsönvett milliók és milliárdok nélkül, a mint már érintettük, lehetetlen volna az állami mindenhatóság kiterjesztése. Hiányoznék a lehetőség a hivatalok szaporítására, sőt magának a hadseregnek és a haditengerészetnek fejlesztésére, a melyre egyik állam a másikat mintegy reá kényszeríti. Ez rendszeren csakis újabb és újabb kölcsönök révén lehetséges. Ha akadnak, a kik azt állítják, hogy a pénzpiac mai hatalmának egyik legerősebb támasztékaaháború és azok a költségek voltak, a melyeket a hadierőre a fejedelmek béke idején is kénytelenek voltak elkölteni, másrésztől egészen bizonyos, hogy a mai helyzetben a háború, vagy csak egy mozgósítás is, óriási haszonnal kecsegteti a pénz urait és nem egyszer érdekükben folyik.¹

Azon kiadások révén, melyek csak kölcsönökkel elégíthetők ki, az állam hűséges adófizetőjévé válik a pénz urainak s ezek részére köti le a nemzetek jövőjét is. A titkos, felelősségre nem vonható, ellenőrzés alatt nem álló, névtelen hatalom benyúl az állami életbe és részt követel magának a politika irányításánál. Új intézményekkel hatalmát biztosítani nem szükséges. Elég, ha a régieket a maga érdekében használja ki. Bizonyos fokig tiszteletben tartja a múltat is és épen nem ellensége a feudális időkből maradt megkülönböztetéseknek.

Az ingó tőke érdekeit a legkomolyabb nemzetközi összecsapások, a legvéresebb háborúk közt is biztosítva látjuk. Császárok és királyok tusai rendszerint csak a felszint érintik, a mélyebben működő erők zavartalanul folytatják tovább munkájukat.

Alig idézhetnénk ennek az állításnak bizonyítására meggyőzőbb adatokat, mint a melyeket a mostani keleti bonyodalmak szolgáltatnak. Óriási jelentőségű, igazán világtörténelmi változások készülnek, mind a mellett a hitel, ez érzékeny és szélsőyes jószágjegalább a mi a keleti államokat illeti, megrendültnek épen nem mondható. Sőt az osztrák és magyar járadékok árfolyamának csökkenése erősebb, mint a török, vagy bolgár

¹ Werner Sombart : *Krieg und Kapitalismus*.

czimletek.¹ Ennek a magyarázata az, hogy a keleti államok hitelezői szilárdul meg vannak győződve arról, hogy érdekeik, bármi történjék is, bármiként osztassék is fel a Törökbirodalom, csorbát szenvedni nem fognak. Ez a felfogásuk, azt hiszem, kellően meg is van okolva. Érdekeik felett állanak a fejedelmek és nemzetek versengéseinek s Európa, sőt a művelt világ oltalmát biztosították maguknak! Lehet-e ennél a királyok és nemzetek felett álló, világra szóló uralomnak beszédesebb bizonyítékát idézni ?

Igaz ugyan, hogy másrészt európai hírvű tudósok — *Ostwald* — írnak arról, hogy a plutokrácia még harcban áll az organizált anyagi hatalommal, az állammal. De a nagy tőkék koncentrátiója, a mi nem egyéb, mint az összegyűjtött és alkotó energia, a plutokráciának fogja biztosítani a diadalt. E[^] be is következhetik, ha a nemzetek idejében fel nem ébrednek és nem igyekeznek a fejlődésnek új irányokat vágni. Ha nem tekintik kötelességüknek megfosztani a plutokráciát azoktól a kedvezésektől, melyeknek gyors emelkedését és erőre kapását jórésztben köszönheti. Ha elhanyagolják azokat a lehetőségeket, melyeket a konzervatív erők fejlesztése és felhasználása nyújt. Ha nem erősítik azokat a rétegeket, melyek ez erőknek forrásai. Ha *Moniéuccoli* mondását érvényesülni engedik a nemzeti éleiben mindenfelé. Ha engedik a szabadságot az egyenlőség letörésére kihasználni. Az eddigi fejlődés eredményeit tekintve immár nem titok, hogy az egészséges reakció nélkül, mely gátat vet a plutokrácia terjedésének, nem fogjuk megóvni tudni azt az egyenlőséget, mely nélkül a demokráciát huzamosabb időn át fenntartani teljesen lehetetlen. Még kevésbé azokat a vallásos hajlandóságokat, a melyek végső elemzésben az egyenlőség érzetének legerősebb támasztékjai voltak. A középosztály elporladása, a mely már nem egy országban nyilvánvaló, egy értelmű lesz a demokrácia bukásával. Az Egyesült-Államokban kifejlődött mérközés a plutokrácia és a köztársaság régi hagyomá-

	1912	
	jan. 2.	decz. 1.
1 Az osztr. 4 ^o / _o korona rente	91.10	86
A magy. 4 ^o / _o „ „	90.55	82.6
A 4 ^o / _o török egys. járad.	90	85.30
A 4 ^o / _o szerb járad.	90	85.3
A 4 ^o / _o görög „	59	59
4 ^o / _o bulgár kölcsön	84	86

fiyainak tisztelői között, másrésről pedig elfogulatlan francia publicisták jajkiáltása, mely a *kormányt, parlamentet és a végrehajtó hatalom alkalmazottait azzal vádolja, hogy mind egy ligává egyesültek a szervezetlen és védtelen adózók kifosztására*, mutatja hova jutott el ezen az utón az a két állam, a mely sokáig volt a nemzeteknek ideálja. Az aggodalmakkal szemben hiába mutatnak az alsó rétegek fokozódó jólétére. Elismerjük, hogy ez sokszor nem vonható kétségbe, de ezért cserébe fel kell áldozni függetlenségüket és nemesebb törekvéseiket. Jövőjük a láthatatlan és senkinek sem felelős mysteriosus hatalom kezébe van letéve. Ha tehát igaz az, hogy a *demokrácia a nép körmánya, a nép által s a népért*, akkor a vázolt helyzet s az, melynek elébe nézünk, a legmerevebben ellentétben áll a demokrácia követelményeivel.

Ennek barátai és bámulói eddig rendesen csak a múltból származó arisztokratikus hagyományokat és nagy ingatlan vagyonokat tartották a demokrácia ellenségeinek. Pedig erről az oldalról nem igen fenyegeti őket erélyes és sikerrel biztató támadás többé. Az igazi veszedelem az, melyre reá mutattunk. Az a hatalom legnagyobb ellensége a demokráciának, a mely az általa irányított gazdasági fejlődés révén szétporlasztja az egészséges fejlődés legerősebb biztosítékát, a középosztályt. A maga részére lefoglalt szabadság erejével megsemmisítve az egyenlőséget, át nem hidalható társadalmi ellentéteket teremt s a gazdasági oligarchia segítségével a demokrácia teljes elbukását készíti elő.

**.

Nem volt szándékom, de nem is lehetséges e tanulmány keretében foglalkozni azzal, hogy e helyzetből mily kötelességek folynak és mily feladatok fakadnak a lelkes, erélyes és határozott jellemekre nézve. Annyit azonban jelezhetek, hogy a javulás, a demokratikus alapok védelme nehéz ugyan, de ma még nem kilátástalan. E dolognak ez oldala azonban bővebb kifejtést kíván s ennek keretében kellene foglalkozni azzal is, nem volna-e lehetséges azokat az alakításokat, melyeket a nagy ingó tőke demokratikus formában és czélzatokkal teremt, a veszélyeztetett demokrácia érdekében felhasználni?

¹ Paul Leroy Beaulieu. L'Économiste Français 1912. decz. 14.